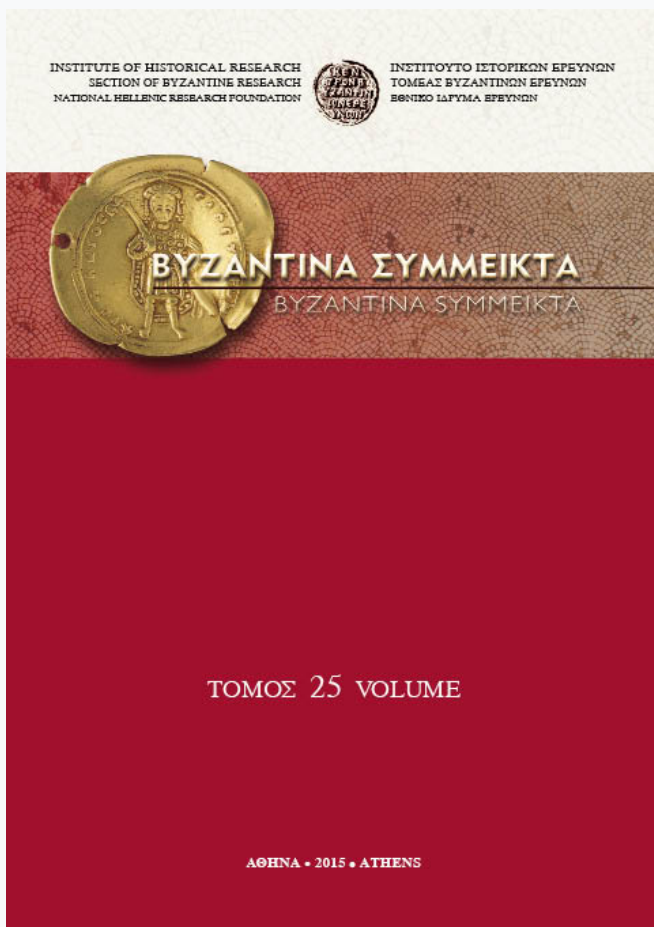

Byzantina Symmeikta

Vol 25 (2015)

BYZANTINA SYMMEIKTA 25

Βιβλιοκρισία: JEAN-MARIE MARTIN, Byzance et l'Italie méridionale [Bilans de recherche 9], Paris 2014, σελ. XX + 628. ISBN 978-2-916716-41-1

Βασιλική ΒΛΥΣΙΔΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.1210](https://doi.org/10.12681/byzsym.1210)

Copyright © 2015, Βασιλική Βλυσίδου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΒΛΥΣΙΔΟΥ Β. (2016). Βιβλιοκρισία: JEAN-MARIE MARTIN, Byzance et l'Italie méridionale [Bilans de recherche 9], Paris 2014, σελ. XX + 628. ISBN 978-2-916716-41-1. *Byzantina Symmeikta*, 25, 265–272. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1210>

J.-M. MARTIN, *Byzance et l'Italie méridionale* [Bilans de recherche 9], Paris 2014, σελ. XX + 628. ISBN 978-2-916716-41-1

Ο J.-M. Martin – πανεπιστημιακός δάσκαλος επί σειρά ετών, ομότιμος διευθυντής ερευνών στο CNRS, μέλος από το 1994 του Κέντρου Ιστορίας και Πολιτισμού του Βυζαντίου (Παρίσι) και με μακρά θητεία στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή της Ρώμης – είναι ειδικός της μεσαιωνικής Ν. Ιταλίας (6ος-14ος αι.) ή *puer Apuliae*, όπως εύστοχα τιτλοφόρησαν οι μαθητές του τον τόμο που εξέδωσαν προς τιμήν του¹. Μικρό δείγμα της μεγάλης συμβολής του στην επιστήμη αποτελούν οι τριάντα εργασίες, που επανεκδόθηκαν υπό τον γενικό τίτλο *Byzance et l'Italie méridionale*. Ο τόμος είναι ο ένατος της σειράς “Bilans de recherche”, στην οποία, με σταθερό ρυθμό από το 2006, συγκεντρώνονται ενιαίας θεματικής μελέτες έγκριτων Γάλλων ερευνητών².

Τα περισσότερα από τα τριάντα αυτά άρθρα, δημοσιευμένα μεταξύ 1980 και 2009, είναι κτήμα της επιστήμης εδώ και αρκετά χρόνια και, όπως σημειώνει στην εισαγωγή του βιβλίου ο ίδιος ο J.-M. Martin, είναι συνδεδεμένα με την προετοιμασία μεγαλύτερων (και ιδιαίτερα αξιόλογων, θα συμπληρώναμε) έργων του³. Γι' αυτό θεωρήσαμε περιττή τη διεξοδική ανάλυση κάθε εργασίας και ως

---

1. *Puer Apuliae. Mélanges offerts à Jean-Marie Martin*, εκδ. E. CUOZZO – V. DÉROCHE – A. PETERS-CUSTOT – V. PRIGENT [Collège de France, CNRS, Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance – Monographies 30], I-II, Παρίσι 2008.

2. Των J. LEFORT, M.-FR. AUZÉPY, J.-CL. CHEYNET, J. GASCOU, G. DAGRON, V. DÉROCHE, J. BEAUCAMP και D. FEISSEL. Αναλυτική αναγραφή των οκτώ τόμων υπάρχει στο εξώφυλλο του βιβλίου.

3. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα βιβλία του: *La Pouille du IVe du XIIe siècle* [Collection de l'École française de Rome 179], Ρώμη 1993 και *Guerre, accords et frontières en Italie méridionale pendant le haut Moyen Âge: Pacta de Liburia, Divisio principatus Beneventani et autres actes* [Source et documents d'histoire du Moyen Âge 7], Ρώμη 2005. Πλήρης κατάλογος των δημοσιευμάτων του J.-M. Martin υπάρχει στο: *Puer Apuliae*, XI-XXXI.

σκοπό μας θέσαμε να φανεί η διεισδυτικότητα, με την οποία ο συγγραφέας προσέγγισε μία περιοχή εξαιρετικής ποικιλομορφίας κατά τη διάρκεια μιας μακράς περιόδου της Ιστορίας της (ιδίως, από τον 8ο έως τον 13ο αι.).

Πέραν των απαραίτητων βραχυγραφιών, ευρητηρίων και του πίνακα περιεχομένων στην αρχή και το τέλος, το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη: το πρώτο, με τον τίτλο “Byzance en Italie”, περιέχει δώδεκα μελέτες που αφορούν, κυρίως, την παρουσία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και Εκκλησίας στη Ν. Ιταλία, ενώ το δεύτερο, που επιγράφεται “Italie méridionale” και είναι αφιερωμένο σε πτυχές της Ιστορίας της Ν. Ιταλίας –λογγοβαρδικής, νορμανδικής, αλλά και βυζαντινής–, χωρίζεται σε τέσσερις ενότητες, την οικονομία (μελέτες αρ. 13-18), την κοινωνία (μελέτες αρ. 19-22), την πολιτική (μελέτες αρ. 23-25) και τη θρησκευτική ιστορία (μελέτες αρ. 26-30).

Ήδη, έχει αρχίσει να διαφαίνεται η ευρύτητα των ερευνών του J.-M. Martin για τον Νότο της Ιταλικής χερσονήσου, τον οποίο, από τον 6ο μέχρι τον 10ο αι., μοιράστηκαν οι «Ρωμαίοι» των δουκάτων της Τυρρηνικής, οι Βυζαντινοί των πιο νότιων περιοχών και οι Λογγοβάρδοι που κατείχαν όλο το υπόλοιπο τμήμα της χώρας. Αυτή η διάκριση δεν καταργήθηκε με τη νορμανδική κατάκτηση τον 11ο αι. και τη δημιουργία ενός ενιαίου βασιλείου τον 12ο αι. Ίσως, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της συνύπαρξης διαφορετικών λαών και πολιτισμών προσφέρει η μελέτη (αρ. 3) του συγγραφέα για την Τροία, κύρια πόλη στα Capitanata ιδρυμένη το 1019 από τον Βασίλειο Βοϊωάννη, στην οποία επιδράσεις από τους Λογγοβάρδους, τους Βυζαντινούς, τους Νορμανδούς και τη Ρωμαϊκή Εκκλησία δημιούργησαν μία μοναδική και βιώσιμη ανθρώπινη οντότητα.

Τίποτε δεν διαφεύγει της προσοχής και των ενδιαφερόντων του J.-M. Martin: είτε ο λόγος αφορά τη νομισματική κυκλοφορία, είτε την ισχυρή προσωπικότητα του Γρηγορίου του Μεγάλου, είτε τη χρήση του παπύρου, είτε τη Grecia salentina, ο συγγραφέας αναζητά και διατυπώνει τη νέα άποψη. Στην πραγματεία για την οικονομία της λογγοβαρδικής και βυζαντινής Ν. Ιταλίας από τον 6ο ως τον 11ο αι., βασισμένη στα νομίσματα και σε έγγραφα οικονομικών συναλλαγών, διαπιστώνεται ότι το πολιτικό σύνορο που χώριζε τη Ν. Ιταλία από την υπόλοιπη χερσόνησο ήταν ταυτόχρονα και νομισματικό. Ωστόσο, η χρήση χρυσού νομίσματος δεν πρέπει να δημιουργεί ψευδαισθήσεις περί οικονομικής υπεροχής: εκείνο που χρήζει προσοχής είναι η απουσία τοπικού νομίσματος, κατάλληλου για την οικονομία της περιοχής (μελέτη αρ. 1). Ο πάπας Γρηγόριος Α΄ (590-604) υπήρξε αναμφίβολα άριστος γνώστης αμιγώς πολιτικών θεμάτων,

αλλά τις μεγαλύτερες πολιτικές πρωτοβουλίες ανέλαβε στην Καμπανία, εκεί όπου βρίσκονταν σημαντικά *patrimonia*. Η περιοχή, απομακρυσμένη από τη Ραβέννα, έδειχνε να έχει ενδιαφέρον μόνο για τη Ρωμαϊκή Εκκλησία και ο Γρηγόριος αναδείχθηκε σε πραγματικό ιδρυτή του δουκάτου της Νεάπολης (μελέτη αρ. 11). Σχετικά με το δραστικό περιορισμό της χρήσης του παπύρου στη Νεάπολη, τη Γαέτα και την Αμάλφη περί το 900, μπορεί εύλογα να συνδυαστεί με την οριστική απώλεια της Σικελίας, του πιθανότερου προμηθευτή των τριών αυτών δουκάτων της Τυρρηνικής σε πάπυρο (μελέτη αρ. 6). Όσον αφορά τη *Grecia salentina*, την ελληνική διάλεκτο που χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα νοτιο-ανατολικά του Lecce, η προέλευσή της δεν είναι αρχαία, αλλά μεσαιωνική, από τους Έλληνες της Καλαβρίας και της Σικελίας, οι οποίοι, μέσω της Gallipoli, μετανάστευσαν στη χερσόνησο του Salento στα τέλη του 9ου και τον 10ο αι. (μελέτη αρ. 2).

Στον δυναμισμό του ελληνικού πληθυσμού της Σικελίας ο J.-M. Martin αποδίδει κάτι σημαντικό: τη δημιουργία μιας αρκετά μεγάλης ελληνόφωνης ζώνης στη Ν. Ιταλία. Από τον 9ο έως τον 11ο αι., η αυτοκρατορία αναμφίβολα ευνόησε την επέκταση του ελληνικού στοιχείου στη Ν. Ιταλία. Σκοπός της, όμως, δεν ήταν να εξελληνίσει το σύνολο των εδαφών που ήλεγχε. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο συγγραφέας, το όνομα της Τροία παραπέμπει μάλλον στην *Αινειάδα* του Βιργιλίου, παρά στα ομηρικά έπη (μελέτη αρ. 8). Στη Ν. Ιταλία, το Βυζάντιο ήρθε αντιμέτωπο με δύο λαούς, δύο γλώσσες, δύο δίκαια και δύο κοινωνικές δομές. Η κοινωνία των ελληνόφωνων «Ρωμαίων» στο θέμα Καλαβρίας έμοιαζε πλησιέστερη με αυτήν των Βαλκανίων, αλλά απομονώθηκε στα σύνορα της αυτοκρατορίας με το μουσουλμανικό κόσμο. Διαφορετική ήταν η εξέλιξη στο θέμα Λογγοβαρδίας, τη μόνη λατινόφωνη επαρχία της αυτοκρατορίας. Εκεί η Κωνσταντινούπολη προσπάθησε μάταια να υποτάξει τα πριγκιπάτα, εκεί ίδρυσε επί Νικηφόρου Β' το κατεπάνο της Ιταλίας, εκεί στις αρχές του 11ου αι. οχύρωσε τα σύνορά της. Εκείνο, ωστόσο, που ποτέ δεν επιδίωξε, ήταν να αλλάξει το λογγοβαρδικό δίκαιο και το λατινικό θρησκευτικό τελετουργικό των κατοίκων της. Επέλεξε την τακτική της ήπιας ενσωμάτωσης, κάτι που ο πληθυσμός, παρόλες τις επαναστάσεις, δεν αρνήθηκε και, έτσι, ο αρχιεπίσκοπος του Μάρι *Bisantium, terribilis et sine metu contra omnes Grecos*, χρησιμοποιούσε ελληνική σφραγίδα (μελέτη αρ. 12).

Πολύ ενδιαφέροντα, κατά τη γνώμη μας, είναι τα πορίσματα των ερευνών του J.-M. Martin για τον ελληνισμό στο δουκάτο της Νεάπολης. Από τις τρεις περιόδους που η Νεάπολη υπήρξε ιδιαίτερα ευνοϊκή προς το ελληνικό στοιχείο (η πρώτη μεταξύ 7ου και 8ου αι., η τρίτη περί το έτος 1000), η πιο αξιόλογη είναι η

δεύτερη (9ος μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 10ου αι.), τα κίνητρα της οποίας δεν ήταν θρησκευτικά, αλλά πολιτικά: υιοθετώντας στοιχεία του βυζαντινού πολιτισμού μέσα σε ένα λατινικό περίγυρο, η Νεάπολη αποφάσισε οικειοθελώς να ανανεώσει την ένταξή της στη βυζαντινή «κοινοπολιτεία» (μελέτη αρ. 10). Δεν είναι, ίσως, τυχαίο που την ίδια περίπου εποχή (1ο μισό του 10ου αι.), ο συγγραφέας, εξετάζοντας τις μνείες του κεφαλαίου 48 του Β' βιβλίου του *Περὶ βασιλείου τάξεως* για τη χριστιανική Δύση, τοποθετεί το απόγειο της δύναμης της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Από τα μέσα, όμως, του 10ου αι., η μείωση της επιρροής της άρχισε να γίνεται αισθητή σε ολόκληρη την Ιταλία (μελέτη αρ. 7).

Ξεχωριστή θέση στις έρευνες του J.-M. Martin κατέχει η Εκκλησία. Με βάση την επιστολή του Φωτίου προς τον αρχιεπίσκοπο Καλαβρίας Λέοντα, από την οποία προβάλλει μία απρόσμενη εικόνα της νότιας Καλαβρίας, όπου ζουν μουσουλμανικές κοινότητες σε μία περίοδο που η αυτοκρατορία επιχειρούσε να αποκτήσει και πάλι τον έλεγχο της περιοχής (880-886), προτείνεται η ανάδειξη του Ρηγίου σε μητρόπολη όχι περί το 800, όπως έχει υποστηριχθεί, αλλά στα τέλη του 9ου αι., μετά την εκδίωξη των Αράβων από την Καλαβρία (μελέτη αρ. 5). Η ταύτιση του αναφερόμενου σε έγγραφο του 1010 *Cennamus episcopus* της εκκλησίας του Αρχαγγέλου Μιχαήλ in monte Aureo στην περιοχή του Σαλέρνο με τον Κίνναμο επίσκοπο της εκκλησίας του αγίου Μέμνωνος στον Τάραντα, ο οποίος μνημονεύεται σε πέντε έγγραφα, χρονολογημένα μεταξύ 1040 και 1049, οδήγησε τον συγγραφέα σε μία ευρύτερη διαπίστωση: η παρουσία του Κίνναμου σε δύο επισκοπές, οι οποίες εξαφανίστηκαν την εποχή του σχίσματος του 1054 (η μεν πρώτη καταργήθηκε από τον πάπα Στέφανο Θ' το 1057, η δε δεύτερη δεν μνημονεύεται μετά το 1049), παραπέμπει στη μέγιστη προβολή της βυζαντινής Εκκλησίας στη Ν. Ιταλία το 1ο μισό του 11ου αιώνα (μελέτη αρ. 4). Όσον αφορά την περίπτωση του Λατίνου αρχιεπισκόπου του Trani και του Siponto Ιωάννη, ο οποίος, όντας στην Κωνσταντινούπολη το 1053/54, έλαβε το αξίωμα του συγκέλλου ως ανταμοιβή της αφοσίωσής του στον αυτοκράτορα, η καθαίρεσή του από τον πάπα Αλέξανδρο Β' το 1063 συμβολίζει τον τερματισμό της περιόδου, κατά την οποία η Ρώμη αποδεχόταν την υποταγή αρχιερέων σε κοσμική εξουσία (μελέτη αρ. 9).

Στην αρχή του δεύτερου μέρους του βιβλίου αναδύεται το μεσαιωνικό τοπίο της Ν. Ιταλίας, ο μεσαιωνικός τρόπος ζωής και παραγωγής. Τον 10ο και 11ο αι., έναντι των μικρών *castelli* στα λογοβαρδικά προγκηπάτα ορθώνονταν τα βυζαντινά κάστρα της Απουλίας, μοναδικά σε ολόκληρη την Ιταλική χερσόνησο. Η διαφορά αυτή είχε ως επακόλουθο τον 11ο και 12ο αι. το φεουδαρχικό σύστημα

των Νορμανδών να υιοθετηθεί πιο εύκολα στα λογγοβαρδικά προγκηπάτα, όχι όμως και στην Απουλία, καθώς η μοναρχία δίσταζε να αναθέσει σε χωροδεσπότες τους πολύ μεγάλους βυζαντινούς οικισμούς (μελέτη αρ. 13). Το αγροτικό τοπίο και η εργασία στην ύπαιθρο δεν μπορούσαν παρά να κατέχουν αξιοσημείωτη θέση στο έργο ενός άριστου γνώστη και εκδότη αρχαιακού υλικού, όπως ο J.-M. Martin. Τα νοταριακά έγγραφα προσδιορίζουν με σαφήνεια ένα κομμάτι γης μέσα σε ένα τοπίο και ένα συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο, αλλά η ορολογία και οι πληροφορίες τους δεν είναι ομοιογενείς για όλες τις περιοχές. Έτσι, ενώ στα *Capitanata* οι νοτάριοι καταγράφουν με ακρίβεια τις διαστάσεις των αγρών, δεν συμβαίνει το ίδιο στη Νεάπολη, την Καλαβρία, την κεντρική και νότια Απουλία, κάτι που οδηγεί στην εύλογη υπόθεση περί ύπαρξης κτηματολογίου σε εδάφη που για μεγάλο χρονικό διάστημα βρέθηκαν υπό βυζαντινή διοίκηση (μελέτη αρ. 16). Από την πληθώρα εγγράφων της Καμπανίας για τις αγροτικές συμβάσεις προκύπτουν οι σημαντικές αλλαγές που επήλθαν στο τοπίο και τις κοινωνικές σχέσεις από τα μέσα του 10ου έως τα μέσα του 11ου αι. (μελέτη αρ. 17). Στον ίδιο τομέα εντάσσεται και η μελέτη (αρ. 14), στην οποία αναλύεται διεξοδικά πώς στην ανατολική Σικελία του 12ου αι., στο *Abruzzo* και σε μερικές περιοχές της Καμπανίας από τα τέλη του 12ου μέχρι και τον 13ο αι. η αγγαρεία υπήρξε το καθοριστικό στοιχείο της γεωργικής παραγωγής, σε αντίθεση με την Απουλία, όπου ο αγρότης ήταν κύριος της γης του. Το μόνο κοινό στοιχείο ήταν η χρήση των ίδιων εργαλείων για τις ίδιες εργασίες. Ενδιαφέροντα στοιχεία για την οικονομική ιστορία της Ν. Ιταλίας συνάγονται από τις πραγματείες για την εύρωστη κοιμητία του *Mesagne* (νοτιο-δυτικά του *Brindisi*), η ύπαρξη της οποίας επιβεβαιώνει ότι ο Νορμανδός βασιλέας διέθετε και στον ηπειρωτικό Νότο περιοχές με κάθε άλλο παρά ευκαταφρόνητα έσοδα (μελέτη αρ. 15), και για την πεδιάδα των *Capitanata*, όπου η εκτεταμένη κτηνοτροφία, που εφάρμοζαν από τον 13ο αι. η μοναρχία και ορισμένα μοναστήρια του *Abruzzo*, επέβαλε την εποχική μεταφορά κοπαδιών στους βοσκότοπους του *Tavoliere*, το οποίο σταδιακά έγινε κέντρο παραγωγής μαλλιού, τυριού και κρέατος (μελέτη αρ. 18).

Σημαντικές πτυχές της κοινωνίας της Ν. Ιταλίας διερευνά ο J.-M. Martin στις τέσσερις μελέτες που απαρτίζουν τη δεύτερη ενότητα του δεύτερου μέρους του βιβλίου. Στην Απουλία, από τα τέλη του 10ου ως τα μέσα του 13ου αι., η κοινωνική σημασία της δουλείας ήταν πολύ μικρή και ο ρόλος της στην παραγωγή μάλλον αμελητέος. Μετά το 1150, οι απελευθερώσεις δούλων αυξήθηκαν μεν, αλλά οι απελευθερωμένοι παρέμεναν φτωχοί και στο περιθώριο της κοινωνίας (μελέτη αρ. 19). Τον 11ο και 12ο αι., παρά τις ανισότητες που υπήρχαν στο

εσωτερικό κάθε μιας από τις τρεις αριστοκρατικές ομάδες (κόμητες, βαρόνοι και ιππότες), η επιβολή στο σύνολο της Ν. Ιταλίας μιας στρατιωτικής ανώτερης τάξης και η αυστηρή οργάνωσή της στη συνέχεια από τον Ρογήρο Β΄ οδήγησαν στην εμφάνιση μιας αριστοκρατίας κλασικού δυτικού τύπου. Στον τομέα αυτόν οι Νορμανδοί είχαν τον ρόλο του πρωτεργάτη: ακόμη και τους τελευταίους αιώνες του Μεσαίωνα, όταν πλέον οι απόγονοι των νορμανδικών οικογενειών ήταν ελάχιστοι, η συμπαγής φεουδαρχική αριστοκρατία του βασιλείου διατηρούσε τα χαρακτηριστικά της νορμανδικής οργάνωσής της (μελέτη αρ. 20). Οι επιδράσεις του λογγοβαρδικού δικαίου σε περιοχές του Νότου σχετικά με κληρονομικά θέματα είναι το αντικείμενο της επόμενης εργασίας. Η θέσπιση στα δουκάτα της Τυρρηνικής, τουλάχιστον από τον 10ο αι., της *quarta-falcidium*, εμπνευσμένης από τη λογγοβαρδική *quarta* ή “Morgengabe” (δηλαδή το δικαίωμα της συζύγου επί του τετάρτου της εξ αδιαιρέτου περιουσίας του συζύγου), και η εμφάνιση τον 13ο αι. στη Γαέτα και την Καλαβρία, υπό μία ήπια μορφή, του θεσμού του *moundoualdos* / *μουνδουάλδου* (δήλωνε τον μόνιμο κηδεμόνα της γυναίκας που ήταν και ο κληρονόμος της) αποτελούσαν ορισμένα από τα αρχαϊκά στοιχεία που διαφοροποιούσαν τη Ν. Ιταλία από την υπόλοιπη (μελέτη αρ. 21). Όσον αφορά τα λουτρά, η κατασκευή των οποίων σε μεγάλο βαθμό αναλήφθηκε από την Εκκλησία και που επισκέπτονταν κατά ομάδες πλούσιοι και φτωχοί, όχι όμως μαζί, οι ουσιώδεις καινοτομίες ήταν η χρήση του σαπουνιού και, κυρίως, οι θρησκευτικές και ηθικές αντιλήψεις, οι οποίες καθόρισαν την πρακτική του λουτρού, ίσως λιγότερο συχνού από ό,τι στην Αρχαιότητα, αλλά πιο υγιεινού (μελέτη αρ. 22).

Βασικής σημασίας θέματα πολιτικής ιστορίας εξετάζονται στην τρίτη ενότητα του δεύτερου μέρους του βιβλίου. Η αναζήτηση προφεουδαρχικών στοιχείων στα πριγκηπάτα του Μπενεβέντο και της Κάπουα οδηγεί τον J.-M. Martin σε σαφή διάκριση της εξέλιξης των δύο περιοχών: ενώ το Μπενεβέντο έμεινε οριστικά έξω από τον κόσμο των Καρολιγγείων, όταν, μετά το 849, η προσπάθεια του Λουδοβίκου Β΄ και των δουκών του Σπολέτο να εισαγάγουν τη φεουδαλική υποτέλεια απέτυχε, στην Κάπουα οι φραγγικές επιρροές ήταν πιο αισθητές, ιδιαίτερα επί Πανδόλφου Α΄ (961-981), ο οποίος, έχοντας στραφεί προς τους Οθωνίδες, επιχείρησε να εξισορροπήσει την εξουσία των κομήτων, παραχωρώντας κυριαρχικά δικαιώματα σε μεγάλα μοναστήρια. Μετά τον οριστικό χωρισμό τους το 981, η διαφορετική πορεία τους συνεχίστηκε μέχρι τα μέσα του 11ου αι., οπότε η μεν Κάπουα υπήχθη στους Νορμανδούς και το φεουδαρχικό σύστημά τους, το δε πριγκηπάτο του Μπενεβέντο εξαφανίστηκε,

με εξαίρεση την πόλη του που περιήλθε στον πάπα (μελέτη αρ. 23). Έκδηλη ένδειξη της εξουσίας, που διεκδικούσαν στη Ν. Ιταλία οι Φράγγοι ηγεμόνες, αποτελούν τα έγγραφα τους υπέρ εκκλησιαστικών ιδρυμάτων της περιοχής. Η κληρονομιά αυτής της θεωρητικής αξίωσης, που άφησε ο Καρλομάγνος και υλοποίησαν εν μέρει ο Λουδοβίκος Β΄, ο Κάρολος Φαλακρός κ.ά., ανανεώθηκε επί Όθωνος Α΄. Σε μία εποχή προοδευτικής εξασθένησης της πριγκιπικής εξουσίας, οι δυτικοί αυτοκράτορες κατόρθωσαν μεν να εμφανίζονται ως τελικοί εγγυητές της εκκλησιαστικής περιουσίας, αλλά η έμπρακτη ανάμειξή τους στον Νότο προετοίμασε τη συμμαχία πάπα και Νορμανδών που στράφηκε εναντίον τους (μελέτη αρ. 24). Ιδρυμένο για να είναι υποτεταγμένο στον γερμανό (ή και στον βυζαντινό) αυτοκράτορα, το δουκάτο της Απουλίας πέρασε στη θεωρητική εξουσία του πάπα, προσφέροντάς του υπηρεσίες στα τέλη του 11ου και στις αρχές του 12ου αι. Επί Ρογήρου Β΄, ωστόσο, έγινε το πιο δεσποτικό κράτος του δυτικού κόσμου, στο οποίο η *libertas Ecclesiae* δεν είχε καμία θέση (μελέτη αρ. 25).

Ευρύτητα στην προσέγγιση προβλημάτων που άπτονται της θρησκευτικής ιστορίας διακρίνει τις πέντε εργασίες της τελευταίας ενότητας του βιβλίου. Από το ενδιαφέρον ζήτημα της λατρείας των εικόνων μέσα σε λατινικό περιγύρο, ιδιαίτερα στη Νεάπολη (μελέτη αρ. 26), ο J.-M. Martin περνά στον ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισε η Εκκλησία της Νεάπολης στη Ν. Ιταλία. Με βάση τα πρακτικά των συνόδων που έγιναν στη Νεάπολη (1ο μισό 9ου αι. ή τα έτη 830-840) και το Μπενεβέντο (μεταξύ 840 και 886), η βασική διαφορά των οποίων έγκειται στο ότι η μεν πρώτη θέσπισε κανόνες σε περίοδο ειρήνης, ενώ η δεύτερη συγκλήθηκε σε περίοδο αποδιοργάνωσης του κλήρου, που επέτεινε η παρουσία Σαρακηνών και Φράγγων, ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, μέσω της Εκκλησίας της Νεάπολης, η Ρώμη επιχείρησε να διεισδύσει στοιχικά της ρωμαιο-φραγγικής μεταρρύθμισης στο λογγοβαρδικό Νότο, όπου η εκκλησιαστική οργάνωση ήταν ασταθής (μελέτη αρ. 27). Αρνητική είναι η απάντηση του J.-M. Martin για την ύπαρξη σχέσεων ανάμεσα στο αββαείο του Mont Saint-Michel στη Νευστρία και το ιερό του Monte Sant'Angelo στο Gargano. Ακόμη κι αν τον 8ο αι. υπήρξε κάποιος «άξονας» μεταξύ τους, οι δύο εκκλησίες αυτονομήθηκαν σύντομα, δίνοντας στον Αρχάγγελο διαφορετικά χαρακτηριστικά (μελέτη αρ. 29). Η σύνταξη συλλογών εγγράφων / χρονικών υπήρξε ένα είδος που γνώρισε μεγάλη διάχυση τον 12ο αι., ακόμη και σε μονές όχι τόσο σημαντικές, και ο J.-M. Martin αναλύει το πώς οι συγγραφείς τους, χρησιμοποιώντας έγγραφα, προγενέστερα χρονικά, που έθεσαν σε πρώτο πλάνο, και αγιολογικά κείμενα, κατόρθωσαν να αρθούν πάνω από το επίπεδο της απλής αντιγραφής ή του συμπλήματος

(μελέτη αρ. 30). Δημιουργός τέτοιων συλλογών εγγράφων / χρονικών υπήρξε και ο Πέτρος Διάκονος, βιβλιοθηκάρχης του Monte Cassino στα μέσα του 12ου αι. Την ικανότητά του για επινοήσεις απέδειξε με το *Registrum S. Placidi* που, εκτός από ένα χρονικό και σειρά εγγράφων (όλα πλαστά), περιέχει δύο φανταστικούς Βίους του αγίου Πλακίδου. Σκοπός των παραποιήσεών του ήταν να υποστηριχθεί η υποτιθέμενη συνέχεια της παρουσίας και των κτήσεων του Monte Cassino στη Σικελία ήδη από τα μέσα του 6ου αι. (μελέτη αρ. 28).

Από όσα αναφέρθηκαν, καθίσταται προφανές, κατά τη γνώμη μας, ότι η λεπτή και γόνιμη διεισδυτικότητα του J.-M. Martin μπορεί να θεωρηθεί ως το κατεξοχήν χαρακτηριστικό ενός ιστορικού, ο οποίος, έχοντας επί σειρά ετών ενιαίο τομέα ερευνών, παράγει νέα γνώση. Ολοκληρώνοντας, περιοριζόμαστε στην ακόλουθη παρατήρηση: υπάρχουν ακόμη πολλές μελέτες του J.-M. Martin που θα έπρεπε να επανεκδοθούν.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Ν. ΒΛΥΣΙΔΟΥ
ΠΕ/ΕΙΕ